

II. MEŞRUTİYET'TE SOLİDARİST DÜŞÜNCE: HALKÇILIK

Zafer TOPRAK

«Bir cemiyetin dahilinde birtakım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dâhilî müsâvâtın bulunmadığını gösterir. Bi-naenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektedir. Yani halkçılık, felsefesini bu düstürde icmâl eder: Sınıf yok meslek var!»

Ziya Gökalp

«Milletçilik ve beynelmilliyetçilik», *Yeni Mecmua*, Sayı 35, 14 Mart 1918, s. 162.

«Türkiye için Garbî Avrupa usulünde kapitalizm devresi başlamıştır. Vesâit-i istihsaliyeyi sermaye kuvvetiyle temerküz ettiren büyük şirketler, milyonlarca parçaları bir elde toplamaya muvaffak olan büyük zenginler gittikçe çoğalıyor. Avrupa'da sosyalist, sendikalist, solidarist, gibi sây-ü amel mürevvic ve müdâfiilerinin hücumlarına hedef olan kapitalizm şekli- iktisadisi bütün mânasıyla hayat-ı iktisadiyyemi-ze hakim olmaya başlamıştır.

Tekin Alp

«Yeni İstikamet İstikrazı», *Yeni Mecmua*, Sayı 40, 18 Nisan 1918, s. 264.

GİRİŞ

1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi programında belirtilen, 1937 de Anayasa kapsamına alınan **halkçılık umdesi**, Cumhuriyet Türkiye'sinin Meşrutiyet Türkiye'sinden devraldığı ilkelere biridir. Meşrutiyet dönemi halkçılığı Gökalp sosyolojisinin, daha kapsamlı bir deyişle Fransız solidarist düşüncesinin bir ürünüdür⁽¹⁾. 19. yüzyılın ortaların-

(1) Ziya Gökalp, Hüseyinzade Ali Turan'ı türkçülükle halkçılığın «mürşidi» olarak göstermektedir:

dan itibaren Osmanlı toplumunda skolastik İslâm felsefesine tepki olarak ortaya çıkan pozitivist düşünce 1908 devrimiyle birlikte sosyolojizmi, diğer bir deyişle, toplum felsefesini «ilm-i içtimâ» yürüncesine oturtan görüşleri Meşrutiyet Türkiye'sine getirmiştir⁽²⁾. Sosyo-

«Ali Bey Petersburg dârülfünûnunda iki tesir altında kalmıştı: Panislavizm, sosyalizm. Ali Bey panislavizmden pantürkizm mefkûresini çıkardığı gibi, sosyalizmden de halkçılık ahlâkını aldı.» (Ziya Gökalp, «Türkçülük nasıl doğdu», *Yeni Mecmua*, Sayı 40, 18 Nisan 1918, s. 263)

Niyazi Berkes de Türkiye'de halkçılık akımının doğuşunu *Narodnichestvo*, diğer bir deyişle Rus halkçılığında aramaktadır:

«Rusya'daki bu halkçılık akımının üç dolaylı yoldan Türk aydınları arasına da serpintileri geldi. Birincisi, Balkan ve özellikle Bulgar aydınları yoluyla. Narodnik görüşleri bunlar arasında, özellikle yazar ve öğretmenler arasında, Meşrutiyetten önceki yıllarda çok güçlenmişti. İkincisi, Rusya'dan gelen Türkler oldu. Örneğin Petersburg Üniversitesinde okuyan Hüseyinzade Ali, oradaki devrimci öğrenci komünlerini görmüş, hatta Namık Kemal'in adını bile ilk kez bunlardan duymuştu. İstanbul'a gelip Tıp Fakültesine girince, birkaç arkadaşıyla birlikte bu narodnikî modelinde ilk üniversiteli gizli öğrenci cemiyeti olan «İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuranlardan oldu. ...Üçüncü dolaylı yol, Ermeni aydınlarının başlattığı ve ulusçu Taşnak akımından ayrı olan sosyalist Hınçak akımıdır, çünkü bu ikincisi narodnikî fikirlerinin güçlü etkisi altında doğmuştu.» (Niyazi Berkes, *Türk düşününde Batı sorunu*, Ankara, 1975, s. 231 - 232)

Ancak Niyazi Berkes Meşrutiyet halkçılığının sosyalizmden kopup sosyolojizme yöneldiğine de işaret etmektedir:

«Ziya Gökalp... halkçılığı Marksist sosyalizmden ayırarak Durkheim'in sosyolojizmine bulayıp ondan tam Osmanlı İmparatorluğunun batacağı sırada **tesanütçülük** dediği solidarizm ve meslekî temsilcilik ideolojisine ulaştırdı.» (A.g.e. s. 237)

Şerif Mardin ise halkçılığın kaynağını Batı solidarizmi olarak görmekte, halkçılık ilkesinin 20. yüzyıla birlikte Türkiye'de aydınlar arasında en çok tutulan akım oluşunu eski bir kültür kodunun yeni bir şekilde yansımaları olarak nitelemektedir. Batı'ya giden Türk aydınlarının sosyalizm-solidarizm almaşığından ikincisini seçmelerini, solidarizmin bu kadroların kolayca kabul edilecekleri, eskiden beri bildikleri, kendi toplumlarında hâkim olan değerlere benzeyen sosyal değerler getirmesine bağlamaktadır. (Şerif Mardin, *İdeoloji*, Ankara, 1976, s. 82 - 83).

(2) Necati Öner bu dönüşümü şöyle ifade etmektedir:

«Türkiye'de, Tanzimat'tan sonra ilim ve mantık anlayışında bir ikilik vardır. Birincisi, Tanzimat'tan önceki fikir hayatımıza hâkim olan İslâm kültürü geleneğine bağlı anlayışın devamıdır. İkinci-

lojizm kısa bir sürede dönemin uluslaşma süreciyle uyumunu sağlamış, Emile Durkheim, Alfred Fouillée, Charles Gide, Paul Cauwès gibi düşünürlerin etkisiyle, sosyolojinin alt kategorisi solidarizm, yani tesianütçülük, (dayanışmacılık) 1908 ertesi Türkiye’inde hâkim ideoloji olmaya yönelmiştir.

Solidarizm 19. yüzyıl «ekonomist» ve sosyalist düşüncelerin toplumsal sorunu saptadıklarını, ancak tutarlı bir çözüm getiremediklerini ileri sürmüştür: «Ekonomist»ler, çabanın bireyi yükselttiğini, mücadeleye kaygusunun onu güçlü kıldığını, rekabetin bir ayıklama ve ilerleme unsuru olduğunu vurgulamışlar, ancak «laissez faire, laissez passer» belgisiyle **adaleti** yatsımışlardır. Kollektivistler ise, salt maddî göstergelerle, adalete arka çıkmışlar, toplumu mutluluğu üleştirecek bir güç olarak görmüşler, insanın tek varlık nedeni **özgürlüğünü** yitirmesine yol açacak sözde bir adalet sitesini (cité de justice) otoriter yöntemlerle kurmaya kalkışmışlardır. Solidaristlere göre, bu ikilemin çözümü adaletle özgürlük çelişkisini bağdaştıracak tinsel bir yaklaşımdır. Solidarizm «ekonomist» ve sosyalist düşünceyi uzlaştırarak bu amaca yönelmiştir.

Solidarizm, Birinci Dünya Savaşı öncesi Fransa’ında Üçüncü Cumhuriyetin resmî ideolojisini oluşturmuştur. Radikal Parti çevresinde etkinlik kazanan solidarizm başta filozof-politikacı, eski başbakan Léon Bourgeois olmak üzere, Alfred Fouillée, Alexandre Millerand,

cisi, 19. asrın ikinci yarısından itibaren başlayıp, Avrupa kültürünün tesiri ile meydana gelen yeni bir anlayıştır. Birincisi gittikçe zayıflayarak, cumhuriyete kadar varlığını devam ettirmiş, ikincisi, ilkin eski ile uzlaştırılmak istenen bir tarzda doğmaya başlamış, bu uzlaştırma işi başarı ile neticelenmeyince de, bütün fikir hayatımıza hâkim olarak, eskinin ortadan kalkmasını intaç etmiştir. Birinci anlayış içinde daha çok dinî bilgiler ön plana alınmış; mantıkta Aristo mantığının dışına çıkılmamıştır. İkinci anlayış içinde ise, ilimde Auguste Comte’a bağlı pozitivizm hâkim olarak pozitif ilimler ön plana geçmiş; mantıkta, Aristo mantığının bir metodoloji olarak yetersizliğinin anlaşılması üzerine Avrupa’da beliren çeşitli mantık cereyanları kabul edilmiştir.» (Necati Öner, **Tanzimattan sonra Türkiye’de ilim ve mantık anlayışı**, Ankara, 1967, s. 110)

Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bak: Niyazi Berkes, **Türkiye’de çağdaşlaşma**, Ankara, 1973; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi**, 2 cilt, İstanbul, 1966; M. Orhan Okay, **Beşir Fuat: İlk Türk pozitivist ve natüralisti**, İstanbul, 1969; Necati Öner, a.g.e.

Charles Seignobos, Ferdinand Buisson, Charles Gide, Gustave Geffroy gibi birçok düşünürü çevresinde toplamıştır. Solidarizm, teşebbüs serbestiyeti ve mülkiyetin dokunulmazlığına gölge düşürmeden liberalizmle sosyalizm arası bir «orta yol» aramayı amaçlayan, ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı (tesanüdü) benimseyen, laik eğitimi savunan, pasifist, uzlaşmacı bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, süregelmış toplumsal yapıyı veri olarak alan, kapitalist toplumun sosyal adaletsizliklerine parlamenter yoldan çözüm arayan evrimci bir düşünce, bir anlama Bentham faydacılığının Fransa’daki ahlakçı görünümüdür.

Solidarist çevrelerde sosyalizme dost bir tavır alınmış, fakat özündeki toplumsal değişiklik yatsınmış, sosyal adalet ilkesi benimsenmiş, ancak eşitsizliğin kaynağına inilmemiş, hatta solidarizmin bir tür liberal sosyalizm olduğu savunulmuş, fakat sosyalizmin politik silahlı sınıf çatışması gündem dışına itilerek, işbirliği ve dayanışma ilkeleri benimsenmiştir (3).

TÜRKİYE’DE SOLİDARİZM

Solidarizmi ve onun devlet felsefesi halkçılığı Türkiye’ye getirenler Ziya Gökalp, Tekin Alp, Necmettin Sadık (Sadak), M. Zekeriya (Sertel), Yusuf Kemal (Tengirşenk) gibi İttihatçı çevrelerdir. Meşrutiyet dönemi halkçılığı, toplumsal olduğu kadar, siyasal ve ekonomik içeriği olan bir öğretilerdir. Dönemin uluslaşma sürecini, millî iktisat politikasını ve toplumsal dayanışma ilkesini kapsayan bir ideolojidir.

Meşrutiyet halkçılığının siyasal boyutu «siyasî halkçılık»ta kristalleşmiştir. Siyasî halkçılık ulus-devlet kuruculuğunu amaçlayan, siyasal bağımsızlığa yönelik, bireylerin siyasal hak ve özgürlüklerini gözetilen bir halkçılık türüdür. Türkiye’nin ulusal bağımsızlığını sınırla-

(3) Solidarizmin dökümü için bak: **La Grande Encyclopédie**, solidarité maddesi; Léon Bourgeois, **Solidarité**, Paris, 1897, J.E.S. Hayward, «The Official Social Philosophy of the French Third Republic: Léon Bourgeois and Solidarism», **International Review of Social History**, vol. 6, 1961, pp. 19-48; J.E.S. Hayward, «Solidarity: The Social History of an Idea in Nineteenth Century France», **International Review of Social History**, vol. 4, 1959, pp. 261-284; Steven Lukes, **Emile Durkheim**, Penguin Books, 1975, pp. 350-354.

yan, yabancılara ve gayrı müslim «levanten» unsurlara ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonların kaldırılması siyasî halkçılık için bir zorunluluktur. Millî Mücadele dönemi 18 Eylül 1920 «Halkçılık beyannamesi» siyasî halkçılık doğrultusunda gelişecek ve ulusal egemenlikle özdeşecektir.

Meşrutiyet halkçılığının ekonomik yönü, «iktisadî solidarizm», uluslaşma sürecinde liberal iktisat politikasına karşı devlet müdahaleciliğini öneren bir öğretilerdir. İktisadî solidarizm, «ferdî» kapitalizmin yolaçtığı sınıflaşma sorununa çözüm getirmeyi amaçlamakta, devletin izleyeceği sosyal politika ile sınıfsal çelişkileri, toplumsal çarpıklıkları gidermeyi savlamaktadır. Bu nedenle «ferdî kapitalizm» yerine «devlet kapitalizmi» önerilecek, devletin fiilen iktisadî hayata girmesi, sermayedar olması benimsenecek, bu arada «teşebbüs-ü şahsî»yi sınırlandırmaya aşırı özen gösterileceği belirtilecektir. Devlet sosyal mevzuata da eğilecek, emekçilerin hak ve menfaatlerini gözetecek, işverenlerle emekçiler arasında arabulucuk görevini üstlenecektir.

Halkçılığın üçüncü boyutu «içtimâî solidarizm» ya da «içtimâî halkçılık» çelişen toplumsal sınıflar yerine, uzlaşan meslek zümrelerini benimsemekte, sınıf mücadelesini yatsıyarak, menfaat ahengi ve tesanüdünü önermektedir. Sınıflı toplumları izleyecek «meslek devri»nde toplumsal işbölümü esaslı üzerine kurulmuş meslek zümreleri toplumsal tabanı oluşturacaktır. Toplumsal sınıflar, aralarında uzlaşma imkânı bulunmayan, birbiriyle sürekli mücadele eden unsurlardır. Ayrııcı, parçalayıcı, sürekli çelişen toplumsal sınıflar kalkıp da yerlerine meslek zümreleri geçince toplumda **içtimâî darvinizm** son bulmuş olacak, ebedî barış hüküm sürmeye başlayacaktır.

HALKÇILIK VE TOPLUMSAL SINIFLAR

Ziya Gökalp'in düşüncesindeki ikilem, diğer bir deyişle Doğu mistisizmiyle Batı pozitivismi, benimsediği halkçılık ideolojisine de yansımıştır. Tarihsel nedenlerle «toplumsal sınıf» olgusuna yabancı, bir ölçüde meslek zümreleri ürünü «esnaf» kavramını benimseyen Osmanlı geleneği ile Durkheim'cı toplumsal işbölümü ilkesi Gökalp'in düşüncesinde kolaylıkla uyum sağlayabilmiştir (4).

(4) Gökalp'in düşüncesinde Osmanlı esnaf geleneği olarak nitelediğimiz yönelimleri Şerif Mardin **Ümmet Strüktürü**nde aramaktadır. Mardin «Din ve İdeoloji» adlı yapıtında bu olguyu şu satırlarla vurgulamaktadır:

«...Türk milliyetçiliğinin temellerini kurmuş olanlar ve bu arada

Gökalp, aralarında bağdaşmaz çelişkiler bulunan toplumsal sınıflar yerine bütünleyici, birleştirici, birbirleriyle dayanışma içersinde bulunan meslek zümrelerini koyar. Meslekî teşkilâtlara dayanan «siyasî ve içtimâî halkçılık» ilkesi, sınıflı toplumlar ertesi uygarlığın benimseyeceği «meslek devri»nin temel göstergesi olacaktır: (5)

«Bir cemiyetin içinde, muhtelif sınıflar, birbirini istismar yahut imha etmeye çalışır. Meselâ dünyanın her yerinde eşraf sınıfı rençber sınıfını istismarla meşguldür. Buna karşılık olmak üzere Avrupa'nın başka ülkelerinde nazariye halinde, bugünkü Rusya'da ise ameliye halinde, amele sınıfı eşraf tabakasını mahvetmeye çabılıyor. Demek ki bir cemiyetin içindeki sınıflar, aralarında uzlaşma imkânı bulunmayan düşman zümreleri halindedir. Halbuki bir cemiyetin muhtelif meslek zümreleri birbirine rakip ve düşman olacakları yerde, bilakis yekdiğerine son derece muhtaç ve dostturlar.

Ziya Gökalp ümmet strüktüründen sandıkları kadar uzaklaşmamışlardır, Ziya Gökalp'in dine önem vermesi, tesanütçülük akımına bağlanmasının bundan ileri gelen bir yönü olduğu düşünülebilir. Gökalp, bir dereceye kadar bunun farkındaydı ve mümkün olduğu kadar Türkiye'nin strüktürlerini çok başka türlü bir tesanüt prensibi olarak gördüğü milliyetçilikte aramıştı. Fakat gene burada Gökalp, Durkheim'in sosyolojisine kendi toplumunun ideolojik gözlükleriyle bakmıştı. Zira Durkheim'in o kadar önem verdiği işbölümü yerine Ziya Gökalp çok daha fikirselleşmiş bir yapı olan milliyetçiliği geçirmişti. Herhalde, Ziya Gökalp'ten mühlhem olan, Türkiye'de sınıf ayrılıkları olmadığı ve olmayacağı fikri, Cumhuriyet seçkinlerince kullanıldığı zaman eylemlerinin ürünü, fonksiyonu **Ümmet'e** benzer bir toplumsal hissin toplum bağı olarak sürdürülmesi olmuştur.» (Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, Ankara, 1969, s. 121)

Şerif Mardin başka bir yazısında ümmet strüktürünü Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet'in pozitivist düşüncelerinde aramaktadır: Şerif Mardin, **Continuity and Change in the Ideas of the Young Turks**, Ankara, 1969.

(5) Gökalp «içtimâî tabakalar itibariyle cemiyetin altı merhaleden geçtiğini» ileri sürer: Semiyeye devri, kast devri, tarik devri, derebeylik devri, sınıf devri, meslek devri. (Ziya Gökalp, «Halkçılık», **Yeni Mecmua**, Sayı 32, 14 Şubat 1918, s. 102 - 104). Diğer bir yazısında «hayat-ı iktisadiye tarihinde muhtelif devreler»i kölelik, servaj, proletarya ve kooperatif devreleri olarak sıralar. (Ziya Gökalp, «Millî iktisat nasîf vücuda gelir», **İktisadiyat Mecmuası**, Sayı 35, 24 Teşrin-i sâni 1332/1916, s. 1 - 3)

Bir cemiyette terzi kunduracısız, kunduracı terzisiz, fırıncı kasapsız, kasap fırıncısız, şair filozofsuz, filozof şairsiz, doktor avukatsız, avukat doktorsuz kalmayı hiç bir zaman isteyemez. Bütün içtimâî meslekler birbirinin lâzım ve melzûmudur. O halde sınıflar kalkıp da onların yerinde meslek zümreleri kuvvetli bir surette teşekkül edince içtimâî darvinizm iflas ederek, cemiyet içinde dahilî sulh hüküm sürmeye başlar.» (6)

Gökalp'in halkçılık görüşlerinde Durkheim'in «Toplumsal işbölümü» adlı kitabının payı büyüktür. Toplumda işbölümü arttıkça bireyler birbirlerinin eksikliklerini tamamladıklarını daha büyük bir şiddetle duyacaklar, birbirlerine sınımsız bağlanacaklardır. Böylece bireylerin toplumdaki işlevlerinin farklılaşması sonucu organik dayanışma (tesanüt) güçlenecektir:

«Halkçılık, ayırıcı zümreler yerine, cemiyetin fertlerini birbirine sıkı rabitalarla birleştiren meslek zümrelerinin kâim olmasına çalışıyor. Çünkü, cemiyet içtimâî bir uzviyete benzetilirse, bu uzviyetin birer hayatî vazife ifa eden halkikî uzuvları ancak meslek zümreleri olabilir. Bundan dolayıdır ki cemiyetler tekâmül ettikçe işbölümü ve ihtisas müesseseleri gittikçe derinleşiyor ve meslekî teşkilâtlar gittikçe

(6) Ziya Gökalp, «Milletçilik ve beynelmilliyetçilik», Yeni Mecmua, Sayı 35, 14 Mart 1918, s. 162.

Atatürk'ün 1931 seçimleri öncesi yayınladığı, toplumsal sınıfları yansıyan, çalışma zümreleri ya da mesaf erbabını benimseyen bildirisi Gökalp'in sınıf yerine meslek zümrelerini öneren yukarıdaki satırlarını anımsatmaktadır. Atatürk'ün bu bildirisi 1931 Cumhuriyet Halk Partisi programında halkçılık ilkesi olarak benimsenmiştir:

«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimâî hayat için işbölümü itibarıyla muhtelif mesaf erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanat erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk câmiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumî câmianın hayat ve saadeti için zarurîdir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimâî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir.» (Ayn Tarihî, Cilt 25, Sayı 86, Mayıs 1931, s. 7560 - 7561)

daha sıkı bir tesanüt, daha büyük bir ehemmiyet kazanıyor.» (7)

SIYASÎ HALKÇILIK

Birinci Dünya Savaşı ertesini, diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'nin de önünde duran aşama, Gökalp'e göre, «meslek devri»dir. Türkiye'de sınıf devri Tanzimat'la başlamış, «bir taraftan râiyyelik diğer cihetten de zimmîlik» kaldırılarak halkçılığa doğru iki büyük adım atılmıştır. Tanzimat ve İslahat fermanları, Tanzimat dönemi reformları ve nihayet Meşrutiyet, âyanlara özgü asalet ve özgürlükleri, ülkenin genel yönetimine katılma hakkını, diğer tabakalara, yani reâyaya da tanımış, «avam» adı verilen kitle siyasal düzeyde âyanlara eşit kılınarak «halk» adını almıştır. Siyasal hukukta eşitliğe yönelik Tanzimat ve Meşrutiyet reformları siyasal demokrasiyi, Gökalp'in deyimiyle «siyasî halkçılık - démocratie politique»i ülkeye getirmeye çalışmaktadır. Siyasî halkçılık aynı zamanda kapitülasyonların doğurduğu yerli-yabancı ve Türk-İslâm unsuru-gayrı müslim cemaat ayırımlarına da son vermektedir. Gökalp kapitülasyonların kaldırılışının siyasî halkçılık için zorunluluğunu şu şekilde ifade eder:

«Haricî ve dahilî kapitülasyonların ilgası bu imtiyazları da ref ettiğinden bugün Türkiye'nin siyasî nokta-i nazardan tamamiyle demokratik, yani halkçı bir cemiyet olduğunu iddia edebiliriz.» (8)

Görüldüğü gibi siyasî halkçılık bir taraftan Gökalp'in derebeyi diye nitelediği âyanların siyasal ayrıcalıklarını kısıtlamakta, diğer taraftan Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığını sınırlayan, yabancılara ve «gayrı müslim milletler»e ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonlara son vermektedir.

İÇTİMÂÎ HALKÇILIK

Gökalp'e göre halkçılık döneminde «siyasî tabakalar kalmamakla beraber birtakım iktisadî tabakalar» yine mevcuttur. Bu tabakalar bü-

(7) Ziya Gökalp, «Halkçılık», Yeni Mecmua, Sayı 32, 14 Şubat 1918, s. 104.

(8) a.g.e. s. 104.

yük eşraf (büyük burjuvazi), **küçük eşraf** (küçük burjuvazi) ve **günde-likçilerden** oluşan sınıflardır. Meslek devrinin temel işlevi bu tür sınıflaşmaları ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle meslek devrinde halkçılık yeni bir boyut kazanacak, toplumsal yönü, içtimâî halkçılık gündeme gelecektir. Gökalp içtimâî halkçılığı şu satırlarla açıklar:

«Bugün içtimâî halkçılık namı da verilebilen solidarizm hareketi, eski devirlerdeki siyasî tabakalar gibi bu iktisadî sınıfların da izalesine çalışıyor. Siyasî halkçılık herkesi siyasî hukuk itibariyle âyanlar derecesine çıkarmıştı. İçtimâî halkçılık ise herkesi terbiyevî ve iktisadî mazhariyetler cihetiyle eşrafa müsavî yapmak istiyor. Halkçılığın esası, cemiyet içinde semiyeye, kast, tarik, ocak, sınıf diye birtakım inhisarcı yahut imtiyazlı zümre ve tabakaların bulunmamasıdır.» (9)

Gökalp'e göre, gerek kapitalist toplum, gerekse sosyalist toplum sınıfsal tabana oturtulmaları nedeniyle gerçek halkçılığa ters düşmektedir:

«Siyasî meslek bir sınıfın lehine, diğer sınıfın aleyhine olmamalıdır. Eşrafçı bir siyaset, amele ile köylünün aleyhinde olduğu için, müsâvâta ve hürriyete münâfidir. Bolşevikî siyaseti ise halkı münhasıran amelelerle köylülerden ibaret addettiği için, yine adalete ve insaniyete muhaliftir. Hakikî halkçılık herkesi halktan görmektir. Hükümdar ve ailesi halktan olduğu gibi, fabrikatörler, arazi sahipleri, feylozoflar, şairler de halktandır. Halk arasında hakikî bir müsâvâtla ha-

(9) Gökalp'in görüşlerine benzer bir yaklaşım Halk Fırkası'nın, ilk yedi maddesi parti programına ayrılmış 1923 nizamnamesinde benimseniyordu:

«Madde 2 — Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavâtı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiç bir ailenin, hiç bir sınıfın, hiç bir cemaatin, hiç bir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vazetmekteki mutlak hürriyet ve istiklâl tanyan fertlerdir.»

Bu ilke partinin ilk programında (1931) şu şekilde ifade ediliyordu:

«Kanunlar önünde mutlak bir müsavât kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.» (C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara, 1931, s. 31)

kikî bir hürriyet tesis etmek lâzımdır. Fakat bunları tesis ederken yanlış nazariyeler takip ederek birtakım masumları mazlum haline koymamalı; işte Bolşevikîler bu kabilden birçok zulümler yaptıkları için şimdi hakikî halkçılar onları bi-hakkın takbih ediyorlar.» (10)

SOLIDARİZM VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİ

Gökalp bireycilikle toplumculuğu uzlaştırarak «iktisadiyat sahasında birbirinin zıddı gibi görünen fertçilikle içtimâîcilik arasında tezat» olmadığını ileri sürmekte, bireycilikle toplumculuğu «câmi ve telifkâr olmak üzere **tesanütçülük** (solidarizm) namında yeni bir içtimâî mezhebin de terkip ve telifi mümkündür» demektedir.

Bu doğrultuda bireysel mülkiyetle toplumsal mülkiyeti bağdaştırmaya çalışan Gökalp, Osmanlı geleneğinin, özellikle toprak hukukunun, bu iki tür mülkiyet ilişkilerini içerdiğini belirtmekte, gerek görüldüğünde tüm üretim araçlarının kamulaştırılabileceğini savunmaktadır:

«Türk hukukundan tabiatıyla doğmuş millî bir meslek vardır ki ismine solidarizm, tesanütçülük denilebilir. Fertçiler yalnız ferdî mülkiyeti, içtimâîciler yalnız içtimâî mülkiyeti kabul ettiği halde, tesanütçüler bu iki mülkiyetin her ikisini de kabul ediyorlar. Bunlara göre, Osmanlı arazi kanunnamesindeki tasarruf ferdî mülkiyetten, rakabe ise içtimâî mülkiyetten ibarettir. Fakat tesanütçüler, bu iki türlü mülkiyeti araziye hasretmiyorlar. İstihsal vasıtası olan diğer mülklere de teşmil ediyorlar.

Meselâ, ormanlar, sular, madenler, şömendöferler, vapurlar gibi sınaî fabrikalar da arazi gibi iki mülkiyete tâbidir. Bir fabrika da, arazi gibi muayyen bir zamanda işletilemezse mahlul kalmalı, yani onun üzerinde bulunan ferdî tasarruf sâkıt olmalıdır. Çünkü Türk hukukuna göre, ferdî tasarruf bir tapu, yani içtimâî bir memuriyet mahiyetindedir. Bundan başka, devlet lüzum görürse rakabesi itibariyle arazi ve fabrikaları, fertlere ait tasarruf bedellerini vermek şartıyla is-

(10) Ziya Gökalp, «Rusya'daki Türkler ne yapmalı?», *Yeni Mecmua*, Sayı 38, 4 Nisan 1918, s. 234.

timlak edebilir. Bu tarikle bütün istihsal vasıtalarını içtimâileştirmek, yahut nâ-ehil ellerden alıp ehliyetli ellere vermek mümkündür... Hakikî halkçılık ferdi hürriyetle içtimâi adaleti, aynı zamanda ferdi mülkiyetle içtimâi mülkiyeti telif etmek usulünden ibarettir.»⁽¹¹⁾

SOLİDARİZM VE SOSYAL DEVLET

Gökalp'in liberalizmle sosyalizmi uzlaştırıcı görüşleri sosyal devlete yönelik öğeler de içermektedir. Devlet toplumsal hayata aktif olarak katılabilecek, toplumsal mülkiyetten sağlanan «artık değer»ler sosyal hizmetlere sarfedilebilecektir:

«Bir milletin dahilinde fertçilikle içtimâiciliği telif için ferdi mülkiyetle içtimâi mülkiyeti beraberce kabul etmek, ferdi hürriyetle içtimâi adalete müsavî bir kıymet vermek iktiza eder. İçtimâi mülkiyet kabul edilerek cemiyetin teşebbüslerinden husule gelen fazla temettülerin (plus value) cemiyete âdiyeti temin edildikçe bu menbâdan husule gelecek azîm varîdat, içtimâi adalet teşkilâtlarına bâligan-mâ-be-lağ temin ederek mağdur sınıfları sefaletten ve istikbalin meşkûkiyetinden kurtarabilir. Umumî sigorta, muavenet-i amme, basîret-i içtimaiyye teşkilâtları ve maarifin meccanen ve leyli bir surette umum çocuklara teşmili vesaire bunun dahilindedir.»⁽¹²⁾

Gökalp'in «fazla temettü» diye adlandırdığı topluma ait paya Tekin Alp «tezayüd-ü kıyem» demektedir, bunun «içtimâi siyaset» gereği olduğunu savunmaktadır. Tekin Alp'e göre ferdi mülkiyet yanısıra «cemiyet mülkiyeti»nin kabulü toplumdaki adaletsizliklerin giderilmesi için bir zorunluluktur:

«Endividüalist veyahut liberal meslek-i içtimâisi erbabı, tezayüd-ü kıyem hasılatını ferdi mülkiyete verirler. Fakat içtimâi siyaset taraftarları tezayüd-ü kıyem hasılatına tamamiyle ferdi mülkiyet nazarıyla bakamazlar. İçtimâi siyaset

(11) a.g.e. s. 234.

(12) Ziya Gökalp, «İçtimâi mezhepler ve içtimaiyat», *Yeni Mecmua*, Sayı 26, 3 Kânûn-u sâni 1917 (1918 Z.T.) s. 503.

veyahut tesanütçülük taraftarları ferdi mülkiyet yanında bir de cemiyet mülkiyeti nazariyesi kabul ederler. Ferdin elinde bulunan servetlerin bir kısmı küllisi cemiyete aittir ve her ne surette olursa olsun cemiyetin huzur ve refahını, cemiyetin itilâsını temin etmeye mahsus olmalıdır. Bu nazariye tesanütçüler tarafından alelittlak kabul edilmiştir. Tezayüd-ü kıyem ise esasen fertten değil cemiyetten sâdir olan esbâb ve avâmîl tesiriyle husule geldiği için doğrudan doğruya cemiyete ait olmalıdır.»⁽¹³⁾

Bireycilerin karşıtı sosyalistler ise ferdi mülkiyeti tümüyle yatsmakta, «cemiyet mülkiyeti»ni benimsemektedirler. Tekin Alp bu tür tek tip mülkiyet biçiminin de başarı şansı olmadığını ileri sürmektedir:

«Rusya'da birtakım mefkûreci adamlar kendi zu'mlarınınca mutlak hak prensibini tatbik kalkıştılar, cemiyetin esaslı teşkilâtını altüst etmekten başka bir şey yapamadılar. Rusya'daki mefkûreciler ferdi mülkiyeti inkâr etmeyip tesanütçüler gibi ferdi mülkiyete bir de cemiyet mülkiyetini ilâve etmek suretiyle işe girişip mevcudu yıkmaya kalkışmasaydılar, ihtimal ki bir dereceye kadar muvaffak olurlardı.»⁽¹⁴⁾

SOLİDARİZM VE ULUŞÇULUK⁽¹⁵⁾

Tekin Alp uygarlığın kapitalizmle koşut olarak geliştiğini ileri sürmekte, «bir millet medeniyet sahasında ne kadar yükselirse kapitalizm

(13) Tekin Alp, «Tesanütçülük -7- Harp zenginleri meselesi» *Yeni Mecmua*, Sayı 42, 2 Mayıs 1918, s. 313.

(14) a.g.e. s. 214.

(15) Fransız sosyolojizminden esinlenen Ziya Gökalp'in «mekûreci» ulusçuluğuna karşı, Alman sosyal demokrat düşüncesinden etkilenen Tekin Alp, ulusçuluğu maddî tabana oturtma çabasıdadır:

«Türtkler... tam manasıyla millet haline gelmek, millî vahdetin teşkil ettiği kuvvete mazhar olmak için evvel emirde menâfi-i maddiye ve hazâin-i mâneviyelerini tamamiyle birleştirmeye çalışmalıdır. Türkçülük ceryanının zuhurundan beri hazâin-i mâneviyeyi teşkil eden lisan, edebiyat, sanat ve emsali sahalarda birlik tesis etmeye başlamışsa da menâfi-i maddiye ile hazâin-i mane-

dahi o derece kesb-i kuvvet eder» demektedir. Milliyetçilik ise «muhtelif memleketlerde tezâhür ettiği şekilde kapitalizmin kuvvetini tezyid ve takviye etmekten başka bir şeye yaramamış»tır. Türkiye'nin kapitalistleşmesini ve ulusçuluğun bu süreçteki işlevini Tekin Alp şu satırlarla açıklamaktadır:

«Harp her yerde olduğu gibi bizde dahi inkisâm-ı servette pek büyük tebdiller vücuda getirmiş, ufak ufak sermayeler iddihar etmiş, azîm sermayelerle yüzlerce şirketler vücuda gelmiştir. Az müddet zarfında sair yerlerde olduğu vecihle bizde dahi büyük teşebbüsler küçükleri mahvedecek, bir taraftan güzide, zengin, münevver ve mesut bir zümre-i kalile diğer taraftan **proleter** denilen ve her türlü mahrumiyetlere katlanmaya, her türlü eza ve cefaya mahkûm olan milletin ekseriyet-i azimesi arasındaki uçurumlar gittikçe tevessü edecektir. Milliyetperverliğin, millî intibahın semeratından yalnız kapitalist denilen zümre-i kalile istifade edecektir.» (16).

viye cisim ile ruh kabilindendir ki birbirinden ayrılmazlar. Aynılinca her ikisinde hayat söner. Hazâin-i mâneviyenin birliği millî hars ile kâim olduğu gibi menâfi-i maddiyede iştirak da ancak millî iktisatla vücut bulur.» (Tekin Alp «Millî iktisada doğru», **İktisadiyat Mecmuası**, Sayı 1, 8 Şubat 1331, s. 1)

Tekin Alp, İttihat ve Terakki'nin millî iktisat politikasını «iktisadî solidarizm» diye adlandırmakta ve sermayenin bu tesanüdü sağlamaktaki işlevini şöyle ifade etmektedir:

«Fert aile ve cemaat iktisatlarını birbirlerine bağlamak hususunda en mühim âmil sermayedir. Sermaye sayesinde muhtelif kuvvetler, muhtelif iktisat amilleri bir araya gelir, müctemian milletin refah ve saadetine hizmet ederler.» (Tekin Alp, «İttihat ve Terakki Fırkasının iktisadî faaliyeti -1-», **İktisadiyat Mecmuası**, Sayı 30, 7 Teşrin-i evvel 1332/1916, s. 1)

İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin, partinin 1916 Kurultayına sunduğu rapor da bu doğrultudadır:

«Heyet-i içtimâiyemizin müterekkip olduğu fert, aile, cemiyet iktisatlarını bir merkez-i vahdet etrafında toplayan ve bunların yekdiğerleriyle tesanüdünü temin ve idare eden millî iktisadın tesis ve inkişafına ait tedabirle iştirak olunmuştur.» (İttihat ve Terakki Fırkası 1332 senesi kongre raporu, İstanbul, 1332)

(16) Tekin Alp, «Tesanütçülük - Solidarizm», **Yeni Mecmua**, Sayı 26, 3 Kânûn-u sâni 1917 (1918 Z. T.) s. 518.

Ancak «milliyetçilik bu şekilde inkişafa devam ettikçe her vakit müthiş ve bî-aman düşman olarak karşısında sosyalizmi bulacak»tır. Bu nedenle «kapitalizmin tesiratını tadil» etmek gerekmektedir. «Bizden evvel intibaha mazhar olan milletler uzun müddet süren ve el'an temâdi etmekte olan mücadeleler neticesinde nasyonalizm ile sosyalizm arasında her iki ceryanın iyi cihetlerini hâmi ve fena cihetlerini dâfi üçüncü bir mezhep-i içtimâi bulmuşlar ve adını **tesanütçülük** (solidarizm) koymuşlar»dır. Türkler de aynı yolu izler, solidarizmi benimserlerse «sosyalizmin ergeç infilakına ve bu suretle nasyonalizm esaslarının duçar-ı tehlike olmasına meydan vermemiş» olacaktırlar (17).

İÇTİMÂİ SOLİDARİZM

Solidarizmde süregelen düzen devam edecek, toplumsal düzende kökten dönüşümlere gidilmeyecektir. Tekin Alp'e göre, **içtimâî solidarizm** «bugün mer'î ve muteber olan hukukî ve içtimâî teşkilâtta inkılâp vücuda getirmeye» gerek görmez:

«Bugünkü hukukî ve içtimâî teşkilât kemâfissâbık devam etmeli, ancak cemiyetin nizam ve intizamına haleldâr olduğu zaman ceryan-ı tabiiyeye set çekmelidir.» (18)

Düzenin sürdürülmesi ve korunması, laissez faire, laissez passer'de olduğu gibi her şeyin doğal akışına bırakılması, bireyin iktisadî faaliyetinin hiç bir sınırlamaya tâbi tutulmaması anlamına gelecektir:

«Ceryan-ı tabii filvakî ferdin tamamî-i serbestisini temin eder. Lakin cemiyet içinde teza-dı menâfi muhtelif halk tabakaları arasında derin derin uçurumlar peyda eder. Ceryan-ı tabii ile fert tamamıyla inkişaf edebilir. Fakat ne çare ki sevk-i tâli veya kör tesadüfün tesiriyle cemiyetin nizam ve intizamı duçar-ı halel olur. Devlet ferdin değil, cemiyeteki nizam ve intizamın nigâh-bânıdır. Ve binaenaleyh cemiyetin nizam ve intizamına haleldar olduğu dakikada hemen devlet müdahale etmeli, muhtelif içtimâî sınıflar ve tabakalar arasında ceryan-ı tabii neticesinde hasıl olan uçurumlar

(17) a.g.e. s. 518.

(18) Tekin Alp, «Tesanütçülük: İçtimâî siyaset -3-» **Yeni Mecmua**, Sayı 30, 31 Kânûn-u sâni 1918, s. 62.

üzerinde köprüler kurmalı, cemiyet içinde ahenk ve muvazaneyi, intizam ve insicâmı mümkün derecede muhafazaya çalışmalıdır.»⁽¹⁹⁾

Ancak solidarizmde devlet müdahalesinin sınırı vardır. «Ferdî büsbütün ortadan kaldıran, devleti ikâme etmek isteyen sosyalistleri» Tekin Alp şu açıdan eleştirecektir:

«Sosyalizm ferdî mülkiyeti, şahsiyeti ortadan kaldırıp her şeyi devlete ircâ etmekle hayat-ı içtimaiyedeki tabii fark ve tefâvütleri izale ve cemiyeti yeknesak fertlerden mürekkep bir uzviyet şeline ifrağ etmek istiyor. Halbuki cemiyet kendine mahsus tarz-ı hayata, kendine mahsus mezâyâ-ı nazariyeye, kendine mahsus âmâl ve metâlibe malik muhtelif fertlerden mürekkep bir zümre demektir. Yeknesak bir kit-le-i halk cemiyet değildir.»⁽²⁰⁾

İKTİSADİ SOLİDARİZM

Tekin Alp'in önerdiği **iktisadî solidarizm** İttihat ve Terakki'nin **millî iktisatı politikasında** kristalleşir. «Devlet iktisadiyatı» diye de adlandırılan bu politika devletin iktisadî hayata yoğun müdahalesine yol açacaktır⁽²¹⁾. Birinci Dünya Savaşı sırasında benimsenen **devlet iktisadiyatının** savaş sonrası da devamı önerilir:

(19) a.g.e. s. 62.

(20) a.g.e. s. 62.

(21) 1908 devrimi ertesi **devlet müdahaleciliği** görüşleri İttihat ve Terakki Selanik Fırka Mektebinin radikal kesimlerince benimsenmiştir. Hükümetin «vezâif-i adliye ve zâbıtâ»sından oluşan «vazife-i menfiyesi» yanısıra iktisadî hayata «doğrudan doğruya veya bilvasıta suret-i müdahalesi»ni gerektiren «vazife-i müsbete»sinin de olduğunu ileri süren bu kadro, fırkanın liberal kanadı Cavit Bey, Emanüel Karasu kesimine karşı tavır almakta, «devlet sosyalizmi»ni savunmaktadır:

«...nihayet **sosyalizm deta** namını verdiğimiz nazariyeyi kabul ettik ki bu nazariyeye göre hükümet, efrâdın münferiden veya müştereken ifasına muktedir olmadıkları teşebbüsât-ı azimiyi deruh-te edebilir, hatta efrât tarafından vukuu bulan bir teşebbüse, muavenet veya teşvik mahiyetini haiz olmak şartıyla, müdahale eyleyebilir.

İlaveten dedik ki **sosyalizm deta** bir nezaret-i milliyye tahtında bulunmak ve daire-i müdahale ve nüfuzu hudud-u münasibesi dahi-

«Harp esnasında iktisadiyat o derece alt üst olmuştur ki sulhtan sonra kendi kendine düzelmesi kâbil olamayacaktır. Halb-ı umumîden sonra liberallerin laissez faire laissez passer prensibi hiç bir suretle cây-ı tatbik bulamayacak, serbestî-i rekabet iktisat âleminin her sahasında mâniâlar kar-

linde bulundurulmak şartıyla nâfidir, elzemdir. Çünkü, hey'ât-ı içtimiyenin umûm efrâdı için nâfi olan, hatta hâl-i içtimâinin bekası için ittihazı icab eden öyle teşebbüsât ve tedâbir vardır ki, onları efrâdın cemiyet namına yapması kabil değildir ve yapılamalıdır.» («Hükümet ve teşebbüsât-ı hususiye -3-», **İttihat ve Terakki**, Sayı 39, 5 Teşrin-i sâni 1324/1908, s. 4. Dizinin ilk iki yazısı: Sayı 23, 27 Eylül 1324/1908, s. 4 ve Sayı 24, 29 Eylül 1324, s. 4)

İttihatçıların iktisadî görüşlerinde **devlet müdahaleciliği** eğilimi, Friedrich List, Adam Müller, John Rae, Henry C. Carey, Paul Cauwès gibi liberal iktisada karşı tavır alan düşünürlerden esinlenmektedir. Yusuf Kemal (Tengirşenk) İttihatçıların kurduğu **İktisat Derneği'**nde yaptığı «Cauwès'e göre millî iktisat» adlı konuşmasında şunları söylemektedir:

«Millî iktisadın müessisleri olmak üzere en ziyade ileri sürülen iki müellif vardır. Biri F. List, diğeri H. Carey'dir. Cauwès bunlardan maada üçüncü bir müellifin tesirini dahi nazar-ı itibara arz ediyor. O da Müller'dir. ...Millî iktisat devletin hayat-ı iktisadiyyeye müdahalesini tamamiyle kabul ve milletin kuvve-i müstahsalasında vahdeti temin için devletin bizzat her nevi ve surette işe karışmasını iltizam ediyor.» (Yusuf Kemal, «Cauwès'e göre millî iktisat», **İktisadiyat Mecmuası**, Sayı 39, 12 Kânûn-u sâni 1332/1917, s. 2)

Bugün artık iktisadî düşünce kitaplarında yer verilmeyen Paul Cauwès, Üçüncü Cumhuriyet Fransasının önde gelen pozitivist iktisatçılarından. İkinci ciltlik iktisat kitabı şu satırlarla son bulmaktadır:

«Entre les doctrines extrêmes de l'Individualisme et du Socialisme, l'Economie politique, nationale et positive, continuera à frayer sa route, admettant, suivant les cas, l'action des forces individuelles ou celle des forces collectives en vue du progrès social, repoussant toute théorie absolue.» (Paul Cauwès, **Précis du cours d'économie politique**, Tome 2, Paris, 1882, s. 652)

İttihatçı dönemde **devlet iktisadiyatı** bazı çevrelerce sosyalistlikle itham edilmiştir. Bu tür ithamları cevaplandırarak Tekin Alp, devlet iktisadiyatının ferdî iktisadı ortadan kaldırmak şöyle dursun ondan azamî faydayı elde etmeye çalışacağını, devlet müdahalesinin ferdî iktisadın yerine geçmeyi düşünmediğini, ona yol göstermeyi, onu millî iktisat için en uygun alanlara sevketmeyi amaçladığını söylemektedir:

«Nüfuz ve kuvvet-i hükümet iktisad-ı ferdîyi ataletle mahkûm etmek yolunda istimal olunmayıp her bir iktisad-ı ferdîden azamî is-

şısında bulunacak, devletin kanunları, devletin müdahaleleriyle çarpışmaya mecbur olacaktır.»⁽²²⁾

Savaş sonrası devletin ülkeyi yeni baştan îmara kalkışması beklenecektir. Bu nedenle üretimi arttırmak, tüketimi kıstak, ödemeler bilançosunda denge sağlamak gibi ekonomiyeye doğrudan müdahaleyi gerektiren ivedi önlemler gerekecektir. Ayrıca devlet «harp istikrazları»yla gelecek nesilleri borçlandırmıştır. Devlet müdahalesini gerektiren diğer bir neden yüzbinlerce harp mâlülü, dul, yetim ve göçmenin gözetilmesi, «serbesti-i rekabet sahasında kendilerinden daha kuvvetli uzuvlara karşı» korunması gereğidir. «İşte bu hal arazi, vesâit-i istihsaliye ve alelumum menâbî-i servetin inkısamı hususunda pek mühim tebeddülât husule getirecek ve devlete tesanütçülük esaslarını tatbik etmek için fırsat bahşedecek»tir.

Ancak devletin iktisadî hayata müdahalesinin solidarizm açısından etkin olabilmesi için halkçılığın her alanda uygulanmasına geçilmesi, «halkçılık devresinde kapitalist rolünü ifa edecek olan devlet adamları»nın emekçilerin hak ve menfaatlerini gözetmeleri gerekecektir:

«Esasen intikal devresinde seviye-i medeniyeti yüksek olan memleketlerde kuvve-i hükümet mutlaka halkçılık ceryanının muhassalası olacak, hükümetin başında yalnız yüksek tabakaların hukuk ve menâfiini müdafa eden adamlar bulunmayacak, daima halkı düşünen, halkın esbâb-ı istirahatını takip eden rical bulunacaktır. Bunların hayat-ı iktisadiyeye müdahalesi tesanütçülükten başka hiç bir netice veremez. Halkçılık devresinde kapitalist rolünü ifa edecek olan devlet adamları her şeyden evvel sây-ü amel erbabının hukuk ve menâfiini gözetmek mecburiyetinde bulunacaktır.»⁽²³⁾

Devletin, çalışanların hak ve menfatlerini gözetmesi ancak iktisadî hayata fiilen girmesiyle gerçekleşebilir: «Devlet, kısmen olsun,

tifadeyi temin etmek çaresi araştırılacak bu suretle devlet iktisadiyatı teşebbüs'ü şahsî ref ve izale yolunda değil, teşebbüs-ü şahsîye muâvenet ve müzâheret şeklinde tezahür edecektir.» (Tekin Alp, «Harpten sulhe intikal iktisadiyatı -1- Devlet iktisadiyatı», İktisadiyat Mecmuası, Sayı 62, 16 Ağustos 1333/1917, s. 3)

(22) Tekin Alp, «Tesanütçülük -5- Yeni istikamet», Yeni Mecmua, Sayı 37, 28 Mart 1918, s. 207.

(23) a.g.e. s. 207.

büyük tüccar, büyük sanatçı olursa, kapitalist rolünü bizzat oynamaya başlarsa hiç şüphe yok ki iş vericileri ile iş alıcıları arasında nâzım-lık vazifesini bihakkın ifa edebilecek»tir.⁽²⁴⁾

SOLIDARİZM VE SAVAŞ

Dünya savaşı solidarizmin zorunluluğunu bir kez daha ispatlamıştır. Savaşın gerçek nedeni kıvılcımlar değil barut depolarıdır: «Her memleketinde içtimâî sınıfların birbirini insafsızcasına istismar etmesi, imparatorluk şeklinde teessüs eden birtakım devletlerde milletlerin yekdiğerine tahakküme kalkışması, kuvveti ellerine geçiren birtakım sınıfların emperyalizm dâiyesine düşmesi, hulâsa içtimâî darvinizmin faaliyet-i beşeriyenin bütün saffahalarına hükümran olması bütün dünyayı baştan başa barut deposu haline getirmiş ve ilk kıvılcımın isabetiyle işti'âl ve infilak husule gelmiştir.» Tekin Alp bu tür savaşların ancak solidarizmle önlenebileceğini savunmaktadır:

«Harb-ı umumî isbat etti ki insanlar, zümreler, muhitler, sınıflar, meslekler, birbirinin lâzım ve melzûmu olduklarını, selâmet-i umumiyenin birbiriyle çarpışmakla değil işbölümü mukteziyatı dairesinde bir uzviyet halinde çalışmakla istih-sal olunabileceğini takdirden aciz iken hiç bir vakit rahat edemeyeceklerdir.»⁽²⁵⁾

Tekin Alp'e göre Rusya'da Bolşevikler bu gerçeği görememişler, sınıfları uzlaştırmaya gideceklerine sınıf çatışmasını körüklemişler-

(24) İttihatçı dönemde izlenen, «tesanütçülük»ten yoksun iktisat politikasını Tekin Alp şu şekilde eleştiriyordu:

«Halkı, alınının teriyle geçinen sây-ü amel erbabını düşünmedik. Değil onların işleriyle arasına uğradıldı, fakat onların esbâb-ı istirahatını temin için değil, bilakis, müdafaa-i hukuk için tatil-i eşgal etmelerine meydan vermemek maksadına matuf kanunlar neşrettik. Bu kanunları neşrettiğimiz zaman bizde hükümet-i avamın en yüksek derecesi mevki-i fatbikte bulunuyor, yani milletvekilleri rey-i âm ile ittihaz olunuyor ve parlamentarizm usulü tamamıyla cari oluyordu. Öyle olduğu halde halkın, avamın düşmanı olan patron ve sermayedar sınıfların lehinde kanunlar neşrolünmüşür.» (Tekin Alp, «Demokrasinin gayesi», Yeni Mecmua, Sayı 56, 8 Ağustos 1918, s. 68)

(25) Tekin Alp, «Tesanütçülük -5- Yeni istikamet», Yeni Mecmua, Sayı 37, 28 Mart 1918, s. 205.

dir. Bu nedenle Rusya'da «Bolşevikî» denilen «tefessuh ve inhilal afe-ti» hüküm sürmektedir:

«Bolşevikî'ler burjuvaziye ilan-ı harp edeceklerine, mevcudu yakıp yıkmaya hasr-ı mesâî edeceklerine, muhtelif zümreler arasında işbölümünde nizam ve intizamı tesis ve yalnız içtimâî darvinizmi mahvetmekle iktifa etmiş olsalardı rûy-u zeminde tesanütçülük esaslarına müstenit mefkûrevî yürüdü, cité idéale'i vücuda getirmeye muvaffak olurdu.» (26)

Ziya Gökalp de Tekin Alp'le aynı görüşü paylaşmakta, «Rusya'daki Türkler ne yapmalı?» başlıklı yazısında, sınıf mücadelesine gerek olmadığını, Rusya'daki «Türk şubelerinin» sosyalizmden kaçınarak solidarizmi benimsemelerini önermektedir:

«Rusya'daki bütün Türk şubelerinden ifrat ve tefritten içtinab ederek bütün halkı memnun edecek olan bu tesanütçülük mesleğini takip etmelerini rica ederiz. Çünkü, bu surette, sosyalizm ceryanına şiddetle kapılmış olan Rus âleminde bu ceryanlardan tamamiyle kurtulamayan Türklerin lüzumsuz yere kardeş kanı dökmesine meydan verilmemiş olacaktır.» (27)

SOLİDARİZM VE AHLÂK

Meşrutiyet solidarizminin «meslekçi» yönelimleri Durkheim'in ahlâk öğretilerinden büyük ölçüde esinlenmiştir. Durkheim'e göre, geleneksel dinsel kurumların yıkımı sonucu ekonomik ilişkilerin artan belirleyiciliği çağdaş toplumda kargaşalığın (anomie) kaynağını oluşturmuştur. Sosyalizm bu gerçeği görememiş, çağdaş bunalıma, klasik politik ekonominin önerilerinden daha geçerli bir çözüm getirememiştir. Liberal ekonomi kuramcıları ve sosyalistler karşıt görüşler savunmalarına rağmen çağdaş toplumların karşılaştıkları sorunların ekonomik önlemlerle çözümlenebileceği noktasında birleşmişlerdir. Oysa çağdaş toplumların bunalımı ekonomik olmaktan çok ahlâkîdir. Buna-

(26) a.g.e. s. 206.

(27) Ziya Gökalp, «Rusya'daki Türkler ne yapmalı », *Yeni Mecmua*, Sayı 38, 4 Nisan 1918, s. 234.

lımların giderilmesi ahlâkî önlemler gerektirmektedir. Geleneksel toplumun çözümü sonucu ortaya çıkan bireysel özgürlükleri, toplumları yaşatan ahlâkî denetimin sürdürülmesiyle bağdaştırmak tek çözüm olarak gözükmektedir (28).

Durkheim'in ekonomi yerine ahlâkî koyma girişimi meslek korporasyonlarına eğilimli İttihatçı ulusçulara da çekici gelmiştir. Ülkede ahlâkî yükseltmek için ilk çare meslek zümrelerini oluşturmaktır. Bir mesleğe mensup olan birey, eğer o meslek korporasyon biçiminde örgütlenmişse, meslekî vicdanın dışına çıkamayacaktır:

«Taksim-i âmal neticesinde, vazifeleri itibariyle ayrılan fertler, birtakım zümreler teşkil ediyorlar; bunlara meslekî zümreler (groupements professionnels) veyahut korporasyon namı veriliyor. Bu suretle yeni bir mânevî hal hâdis oluyor. Vazifelerin tahâlûfûyle umumî vicdanın yanında bir de zümrenin hususî yani meslekî vicdan, sırf o mesleğe mahsus bir ahlâk teşekkül ediyor. Bir meslek dahilinde aynı fikrî ve mânevî hayatı yaşayan, aynı duygularla mütehasis olan, aynı manevî menfaatlar arkasında koşan meslektaşlar arasında yeni bir hayat hasıl oluyor. Ve bu hayat fikrî, ahlâkî, bedîî duygularıyla ferde tahakküm ediyor.» (29)

Bu doğrultuda Ziya Gökalp esnaf örgütlerinin mahallî niteliklerine son verip ulus düzeyinde örgütlenmelerini önerecektir.

MESLEK ZÜMRELERİ - KORPORASYONLAR

Durkheim için toplumsal sorun öncelikle ekonomik bir sorun değildir. Toplumsal sorun, bir uzlaşma (consensus) sorunu, başka bir deyişle uyumsuzlukların çözümü, bencilliklerin giderilişi, barışın sürdürülüşü, bireylerdeki ortak duyguların geliştirilmesi sorunudur. Toplumsal sorun toplumsallaşma sorunudur. Bireyin topluluğun bir üyesi yapılması, yaptırımlara, yasaklara, görevlere saygı duymasının sağlanması sorunudur. Toplumsal işbölümü bireycilikle toplumculuk ara-

(28) Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory*, London: Cambridge University Press, 1974, p. 99; Raymond Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, Paris: Editions Gallimard, 1974, p. 376.

(29) Necmettin Sadık, «Umumî ahlâk, meslekî ahlâk», *Yeni Mecmua*, Sayı 25, 27 Kânûn-u evvel 1917, s. 497.

si ilişkiler sorununa çözüm getirir. Bu çözüm sosyolojinin **Bilim** olarak doğuşuyla yakından ilgilidir. Sosyoloji bilimiyle bireyin toplulukla ilişkisine spekülâtif, ya da soyut düzeyde çözüm aranmasına son verilmekte, **bilimsel** yöntemler gündeme gelmektedir. Bilim bireyle topluluk arası ilişkilerde, dönemden döneme ve toplumdan topluma değişen, farklı bütünleşme (entegrasyon) biçimleri gösterir. Durkheim özellikle iki tür bütünleşmeyi vurgular; benzeme sonucu mekanik dayanışma (tesanüt), farklılaşma sonucu organik dayanışma (tesanüt) (30).

Durkheim'ci düşüncenin gelişimini, özünden pek bir şey yitirmeden, Gökalp sosyolojisinden izleyelim:

«İçtimâî tesanüt bir zümrenin maddeten birbirinden ayrı olan fertlerini, mânen birbirine bağlayan heyet-i mecmualarını bir uzviyet haline getiren gayr-ı mer'î râbitalar mecmuu demektir... İçtimâî tesanüdün, birisi fertlerin müşterek hasîsalara malik olmasından mütevellit «mihanikî tesanüt» ikincisi fertleri birbirinden ayıran hususiyetlere malik bulunmasından mütevellit «uzvî tesanüt» namlarıyla iki şekli vardır... İptidâî cemiyetlerde yalnız mihanikî tesanüt bulunduğu için yalnız mâşerî bir vicdan mevcuttur. Ferdî bir vicdan, ferdî bir şahsiyet bulunmadığı gibi, henüz ferdî mülkiyet de mevcut değildir. İptidâî cemiyetlerde diğer haklar gibi mülkiyet hakkının da mâşerî olduğunu, mera ve ormanların aşirete, tarla ve meskenlerin semiyeye ait bulunduğunu görüyoruz. ...Uzvî tesanüt ise, ibtidâ meslekî vicdanları ve bunun neticesi olarak ferdî vicdan ve şahsiyetleri husule getirdiği için cemiyet işbölümüne duçar olduğu nisbette ferdî hürriyet ve ferdî mülkiyet mefkûreleri gittikçe kuvvetlenmektedir.» (31)

Gerek Durkheim, gerekse Gökalp, organik dayanışmanın hâkim olduğu toplum biçiminde kollektif bir zorunluluk (kollektif bilinç) ve ahlâkî bir yaptırım güdümünde bireyciliğin gelişimini öngörmektedirler. Ancak her iki düşünür ekonomik işlevlerin başıboş bırakılmasına karşıydılar. Ekonomik işlevler bir güce bağımlı kılınmalı ve bu güç politik olduğu kadar ahlâkî olmalıdır. Durkheim sosyolojisi, ekonomik

(30) Raymond Aron, a.g.e. s. 373 - 374.

(31) Ziya Gökalp, «İçtimâî mezhepler ve içtimaiyat», **Yeni Mecmua**, Sayı 26, 3 Kânûn-u sâni 1917 (1918 Z.T.) s. 502 - 503.

hayatı düzenlemeye yönelik politik ve ahlâkî bu gücü, devlet ve ailenin dışında meslekî topluluklarda (les groupements professionnels), Gökalp'in deyiimiyle meslek zümrelerinde aramaktadır. Sosyal sorun, bireyler üzerinde bir yaptırım gücü oluşturmak ve ekonomik hayatı ahlâkîleştirmek amacıyla, korporasyon diye adlandırılan meslekî toplulukları örgütlemekle çözümlenebilir. Meslekî topluluklar, korporasyonlar, devletle birey arasında bir aracı görevi üstlenecek, bireylerin isteklerine kapılıp sürüklenmelerini önleyici disiplini toplumsal ve ahlâkî yaptırım gücüyle sağlayacaklardır (32).

SONUÇ

II. Meşrutiyet'te halkçılığın doğuşu İttihat ve Terakki çevresindeki gelişmelerle yakından ilişkilidir. Genel Merkezin Selanik'ten İstanbul'a nakli fırkanın tabanında İstanbul esnaf örgütlerinin etkinliğini arttırmıştır. Esnaf örgütlerinin İttihat ve Terakki ile organik bağ kurmaları sonucu, fırka Ahîliği diriltmeye kalkışmış, fütuvvet ilkelerinin esnaf hayatına, zamanın şartlarına uygun değişikliklerle uygulanmasını önermiştir. Ziya Gökalp de bu doğrultuda, esnaf örgütleriyle yakından ilgilenmiş, Ahîlerin son Ahubabalarının kurumlarını inceletmiş, kurulacak Millî İktisat Nezaretinin «esnaf korporasyonlarını şehir esasından çıkararak millet esasına göre teşkile çalışması» gerektiğini ileri sürmüştür (33). Bütün bu çabalar sonucu «esnaf birlikleri» ortaya çıkmış, başlarına firkaya mensup «kâhya»lar getirilmiştir.

Ancak esnaf tabanına dayanan bir ekonominin uluslaşmanın gereği «millî iktisat politikası»nı gerçekleştiremeyeceği giderek belirginleşmiş, çağdaş devletin dayanağının burjuvazi olduğu fikri fırka çevrelerinde benimsenmeye başlanmıştır. Ziya Gökalp'in «esnafçı» görüşlerine karşı çıkan Yusuf Akçura, ileri, çağdaş devletlerin burjuvazinin, sermaye adamlarının, bankerlerin omuzlarında yükseldiğini, Türkiye'de ulusçuluk köylüye baş yeri vermeyi emrediyorsa da, aynı ölçü-

(32) Anthony Giddens, a.g.e. s. 101 - , Raymond Aron, a.g.e. s. 380 - 381.

(33) Ziya Gökalp, «Türklerde millî iktisat devreleri», **İktisadiyat Mecmuası**, Sayı 44 - 48, 8 Mart 1333/1917, s. 4. Ziya Gökalp'in iktisadî görüşleri için bak: Ziya Gökalp, «Millet nedir, millî iktisat neden ibarettir?» **İktisadiyat Mecmuası**, Sayı 1, 8 Şubat 1331/1916 s. 3., Sayı 7, 28 Mart 1332/1916 s. 1 - 2. Ziya Gökalp, «Millî iktisat nasıl vücuda gelir», **İktisadiyat Mecmuası**, Sayı 35, 23 Teşrin-i sâni 1332/1916 s. 1 - 3.

de Türk burjuvazisinin de gelişmesini emrettiğini, Osmanlı İmparatorluğunda esnaf ve ticaret loncalarının çöküşünden sonraki Türk toplumunun kasaba eşrafından, köylüden, memurlardan mürekkep sakat bir organizmaya dönüştüğünü, Türklerin bir burjuvazi sınıfı geliştirmezlerse köylüden ve hükümet memurlarından mürekkep bir ulusal Türk toplumunun yaşama olanaklarının pek zayıf olduğunu ileri sürmüştür⁽³⁴⁾.

1914 ertesini olağanüstü savaş koşullarında oluşturulmaya başlanan Türk-İslâm burjuvazisi, giderek İttihat ve Terakki'nin esnaf örgütlerinden oluşan ekonomik tabanını denetimi altına almaya başlamıştır. Bu dönemde millî sanayi teşvik edilmiş, kapitülasyonlar kaldırılmış, himayeci bir dış ticaret politikası benimsenmiş, yabancı şirketlerin ülkedeki faaliyetleri sınırlandırılmış, bir kısmı millileştirilmiş, millî bankacılığa girilmiştir, işverenler «Millî Fabrikacılar Cemiyeti»nde bir araya getirilmiş, Anadolu'da Türk-İslâm eşrafa şirketler kurdurulmuş, mülkî ve askerî erkânın ticarî faaliyetlerine göz yumulmuştur⁽³⁵⁾.

(34) Niyazi Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s. 413. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: Mc Gill University Press, 1964, pp. 425 - 426.

(35) Türk-İslâm burjuvazisinin yayın organı *Sanayi* dergisi 1915 sanayi sayımı ile ilgili istatistikleri değerlendirirken 1915 - 1918 dönemi gelişimini şöyle ifade etmektedir:

«Şimdi eşhâs-ı hususiyeden de bulunan müessesattan kaçî Türk ve İslâm ve kaçî mil-i gayr-ı müslimeye ait bulunduğu tetkik ile sanayi meselesinde Türk unsurunun haiz bulunduğu vaziyeti tetkik edelim: Cetvelde bu mühim kaziyeye dair muayyen bir sarahat yoksa da kâriyerimizi tenvir etmek istediğimizden gerek istatistik üzerinden, gerek icra eylediğimiz tetkikat ve tahkikat neticesinde bu ciheti de tayin ve tesbite muvaffak olduk. Bu hususta icab eden malumatı elde ettikten sonra cetveldeki eşhâs-ı hususiye hanesini —kendimizden— Türk ve İslâm mil-i gayr-ı müslime olarak iki-ye ayrılıp İslâm unsurunun elinde bulunan müessesâtın miktarını tayin ve irâe ettik. Kâriyer, cetvelin bu hanelerini dikkatle okurlarsa eşhâs-ı hususiyeeye ait 214 müessese meyanında ancak 42'si yani yüzde 19,6'sı Türklerin olduğu ve belîğ rakamlı bir netice karşısında sanayide kendi memleketi dahilinde Türk ve İslâm unsurunun anâsır-ı gayr-ı müslimeye nazaran pek geri, pek fakir ve düşkün bir mevkiye bulunduğu ayanen ve acı bir surette görüp ve anlayacaklardır. Evet istatistikçe sınıat itibariyle vaziyetimiz bu acı mertebede ... Fakat yine sınıatça şu elim vaziyetimizi kaydettiğimiz bu dakikada bir cihet bâis-i teselliyetimiz oluyor. O da istatistikin 1915/1331 senesine ait olması itibariyle bu üç yıl zarfında harb-ı umumînin verdiği acı derslerle milletimizde uyanan

Uluslaşmanın maddî dönüşümleri doğrultusunda İttihatçı ideolog kadrolar ülkedeki gelişmeleri içererek bir toplum felsefesi oluşturmaya koyulmuşlar, Fransız sosyolojizminden ve Alman «Yeni İstikamet» politikasından esinlenerek halkçılık ideolojisinde karar kılmışlardır. Ziya Gökalp uluslaşmanın «mekûreci» yönünü vurgularken gelenekten kopmamış, Durkheim'in sosyolojizmiyle «şe'niyyet» diye adlandırdığı «millete mahsus birtakım müesseseleri» uzlaştırmaya çalışmış, toplumsal sınıfları reddederek Osmanlı esnaf geleneğine ters düşmeyen meslek zümrelerini toplumsal doku olarak benimsemiştir⁽³⁶⁾. Tekin Alp ise, büyük ölçüde Alman sosyal demokrat düşünce-

«İntibâh-ı sınıat»nin meydana getirdiği yeni müesseselerin, dârüssinâelerin, iş yurtlarının istatistikte dâhil-i hesap edilmemiş bulunmasıdır. Bugün gözümüzle görüp mevcudiyetiyle iftihar ettiğimiz bu gibi müesseseler karşısında eminiz ki sanayi'i tahrib edilen yerlerde yeniden bir istatistik tanzimine başlansa netice, vaziyet büyükçe bir farkla Türk unsurunun lehine teveccüh edecek tir.» (İbrahim Pertev, «Sanayi İstatistiki -2- Acı bir netice-elim bir vaziyet» *Sanayi*, Sayı 28, 15 Mart 1334/1918, s. 3 - 4)

(36) Ziya Gökalp uzun süre millî iktisat görüşlerini Osmanlı geleneğiyle bağdaştırmaya çalışmış, esnaf kuruluşlarının ulusal düzeyde örgütlenmesi yanısıra, aşiretlerin göçebe hayatı süren birimlerin «millî iktisat»la bütünleşebileceklerini ileri sürmüştür:

«Aşiretlerimizden gereği gibi istifade edemiyoruz. Bunların göçebelik haline, enmüze-i içtimaiyelerine hâlel getirmemekle beraber faaliyet-i iktisadiyelerinden fevkalâde menâfi temin olunabilir. Çünkü aşiretler dahi pek mühim bir kuvve-i istihsaliyeye malik bulunuyorlar. Hayvanat yetiştirme sanâtı aşiretlerde pek ziyade terakki etmiştir. Fakat onlarda disiplin teessüs etmediği için birbirinin hayvanatını sirkat etmek gibi hallerle kuvvetlerini, vakitlerini israf ve izâa ediyorlar. Aşiretlere mahsus bir disiplin usulü tayin etmeye muvaffakiyet hasıl olursa aşiretlerin yetiştirecekleri hayvanatın ve sair istihsalatın miktarı birçok misli artabilir.» (Ziya Gökalp, «Millî iktisat nasıl vücuda gelir», *İktisadiyat Mecmuası*, Sayı 35, 24 Teşrin-i sâni 1332/1916 s. 2 - 3)

Ancak büyük sanayi (sanayi-i cesime) giderek Gökalp'in düşüncesinde yer etmeye başlamış, *Küçük Mecmuası*'daki yazılarında tesanütçülüğe ters düşen «ferdî kapitalizm»i reddederek, devlet iktisadiyatı geleneği doğrultusunda «devlet kapitalizmi»ni savunmuştur:

«Tanzimattan beri, millî ruhumuza uymayan İngilizlerin iktisat nazariyeleri bizi şaşırıtı: «Hükümet fabrika tesis edemezmiş. Millî sanayi'i ihyaya ve himayeye çalışamazmış. Belediyeler ticaret yapamazlarmış. İktisadî teşebbüsler yalnız fertlerden ve şirketlerden beklenirmiş.» İşte bu gibi umumî mahiyeti haiz olmayan nazari-

sinden esinlenmiş, uluslaşmanın ekonomik yönünü vurgulamış, tesa-nütçülüğü savaş Almanya'sında benimsenen «Yeni İstikamet - Die neue Orientierung» politikası doğrultusunda yönlendirmeye çaba sarfetmiş,

yeler, eski iktisadımızın yıkılmasına sebep olduğu gibi, yeni bir iktisadî hayata girmemize de mâni oldu. ...Türkiye'de büyük sa-nayi'in teşekkülüne şiddetle ihtiyaç vardır. Memleketimizde büyük sanayi'in teşekkülü ise, asla fertlerin ve şirketlerin teşebbüsleriyle olamaz. Bilakis, hükümetin, vilayet şûralarının, belediyelerin teşebbüsü ile memleketimizde her türlü sanayi teessüs edebilir. (Ziya Gökalp, «İktisadî mucize», *Küçük Mecmua*, Sayı 23, 30 Teşrin-i sâni 1338/1922, s. 1 - 3) «Biz bugün ne yerli şirketlerden büyük işler bekleyebiliriz, ne de siyasî müdahaleleri arkalarından sürükleyip getiren ecnebî sermayelerinden bir hayır umabiliriz. Kendi yağımızla kavrulmak, ecnebilerin tahakkümü altına girmekle hasıl olan iktisadî müşâreketlerden daha iyidir. Fakat, ecnebi-lerden bu istiğnamız, yalnız devletin, livâların, nahiyelerin iktisadî teşebbüslere önayak olmalarıyla mümkün olabilir.» (Ziya Gökalp, «Medenî havadisler: İktisadî kongre», *Küçük Mecmua*, Sayı 30, 10 Kânûn-u sâni 1923, s. 13 - 14)

«Memleketimizde büyük sanayi vücuda getirmek için nasıl hareket etmeliyiz. Avrupa'nın en son ve en müterakkî fenniyâtını derhal iktibas etmek mecburiyetinde bulunan yeni Türkiye memleketinde büyük sanayi'in teşekkülü için fertlerin ruhunda kendiliğinden teşebbüs hassasının doğmasını bekleyemeyiz. ...O halde büyük sanayi'in bütün şubelerini memleketimize ithal edecek de ancak devlet olabilir. Türk devleti de müstahsil bir devlet olmak iktidarına haizdir. Zaten, Türkler tab'an devletçidirler. Her teceddüdün, her terakkinin başlamasını devletten beklerler. Hatta Türkiye'de inkılapları bile devlet yapar. ...Bugün Avrupa emperyalizmi ferdî kapitalizme istinad ediyor. Biz, devlet kapitalizmi sistemini kabul edersek kapitalist namıyla aç gözlü ve yırtıcı bir taifenin memleketimizde vücuda gelmesine mani oluruz.» (Ziya Gökalp, «İktisadiyat: İktisadî inkılâp için nasıl çalışmalıyız?», *Küçük Mecmua*, Sayı 33, 5 Mart 1339/1923, s. 4 - 5)

Ancak Gökalp'in devlet kapitalizminde özel teşebbüsün gündem dışı kalacağı sonucuna varılmamalıdır. Devlet «hususî teşebbüslere rekabet etmemek şartıyla ... fertlerin ve şirketlerin teşebbüs edemeyecekleri» fabrikaları kurabilecektir. Ayrıca:

«Hükümetin, vilayet şûralarının, belediyelerin tesis edeceği fabrikalar evvelâ ait oldukları müesseselere büyük temettüleri hasıl edecektir. Sâniyen, ahalden ferdan yahut şirket halinde bunlara talep çıkarsa, eskileri onlara satılarak yenileri müceddeden teessüs olunur.» (Ziya Gökalp, «İktisadî mucize», *Küçük Mecmua*, Sayı 23, 20 Teşrin-i sâni 1922/1338 s. 3.)

görüşlerini «içtimâî siyaset» yörüngesine oturtmuştur (37).

Ancak her iki düşünür birbirini büyük ölçüde etkilemiş, zaman zaman Tekin Alp'in meslek zümrelerini savunduğu, Ziya Gökalp'in ise toplumsal mülkiyet ve sosyal devlet görüşlerini benimsediği görülmüştür.

EK BELGELER

Aşağıda Meşrutiyet dönemi halkçılığının önde gelen ideologları Ziya Gökalp ve Tekin Alp'in «İktisadiyat Mecmuası»nda yayınlanmış, ve bugüne kadar Latin harfleriyle basılmamış birer yazısını sunuyoruz. Ziya Gökalp, yazısında, millî iktisat görüşlerini Worms ve Izoulet'yi

(37) Tekin Alp'in içtimâî siyaset ve Almanya ile ilgili görüşleri şu satırlarla özetlenebilir:

«Tesanütçülüğün ana vatanı olan Almanyada ... denilebilir ki devlet ve cemiyet faaliyetinde en büyük âmil-i müessir tesanütçülüğün esasları ve Almanların tabirince sosyal politik yani içtimâî siyasettir.

İtilafçılar tarafından militarist bir devlet olmakla itham olunan Almanya dahilinde içtimâî siyasetiyle bütün mütemeddin devletlerden ileri gitmiş ve milletin muflak ekseriyetini teşkil eden halk sınıflarına en büyük miyasta refah ve saadet temin etmek, halk sınıflarını maddeten ve mânen yükseltmek hususunda birinciliği kazanmıştır. ... Harp esnasında içtimâî faaliyet ve tesanütçülük esasları fevkalâde bir süratle kat kat tevessu' etmiş ve hemen devletin bilcümle etvâr ve effâline hâkim olmaya başlamıştır. ... Bütün mütemeddin memleketlerde ve ezcümle Almanya'da gerek devlet ve gerek cemiyet mihver-i faaliyetini değiştirmiş, ve bilhassa devlet şimdiki kadar hayat mücadelesinde galipleri tecavüzden masûn bulundurmaya hasr-ı mesaf etmiş iken tesanütçülük devresi başladığı zamandan beri en ziyade altta kalan ahalf sınıflarını kaldırmaya, onlara kendi kendine kalkmak için lâzım gelen vesaiti hazırlamaya, cemiyet denen uzviyetin muhtelif aksamında hayat mücadelesi neticesinde bozulan ahenk ve muvazeneyi yeniden tesise bütün kuvvetiyle çalışıyor. Teşriî ve icraî kuvvetleri temsil eden adamlar hemen her yerde şuna kanî olmuşlardır ki cemiyet-i beşeriyye içinde tabii ahenk ve muvazene yoktur ve olmaz, ahenk ve muvazene ancak devletin ve cemiyetin himmet ve gayretiyle bir dereceye kadar tesis olunabilir ve bu kanaatla içtimâî siyasete günden güne germî veriliyor.» (Tekin Alp, «Tesanütçülük -8- Tesanütçülüğün gayesi» *Yeni Mecmua*, Sayı 43, 9 Mayıs 9118, s. 336 - 337.)

anımsatacak organisist bir konuma oturtmakta iktisat ilmi-iktisat sanatı ayırımına gitmekte, millî iktisatta önce birikim sonra bölüşüm ilkesini benimsemektedir. Tekin Alp ise Türkiye'de kapitalizmin doğuşunu müjdelerken toplumsal kaygularını dile getirmektedir.

MİLLET NEDİR, MİLLÎ İKTİSAT NEDEN İBARETTİR?

Ziya GÖKALP

— 1 —

Millî iktisadın neden ibaret olduğunu anlamak için, önce milletin ne olduğunu bilmek lâzımdır. Milleti mücerret bir lisanla «içtimâî bir küll-ü tam (tout complet)» diye tarif edebiliriz. Cemâdât âleminde hiç bir cisim hiç bir cirm küll-ü tam değildir. Ne billurlar, ne seyyâreler, ne şemsî manzumeler, ne kehkeşânlar tam bir küll teşkil edebilirler. Cemâdât-ı muhîit olmak üzere yalnız bir küll-ü tam vardır ki kâinattan ibarettir.

Hayat âleminde ise ötekine muhâlif olarak her uzviyet bir küll-ü tamdır. Çünkü uzviyet de kâinat gibi müstakil bir mevcudiyete, dâhilî bir tekâmüle mâliktir. İçtimâiyat âleminde, bir cemiyetin uzviyet gibi tamamıyla müstakil olabilmesi için içtimâî hayatı terki eden muhtelif tabakaların biri birine muntabık olması lâzımdır.

Cemiyet de ferakî hayvanlar zümresine mensup bir uzviyet gibi üç tabakadan mürekkeptir.

1. İskelet, 2. İgtidâ-i uf'uleler, 3. İhtilat ve münasebete ait uf'uleler.

Cemiyette bu üç tabakanın mukabilleri 1. Müsterek duygulardan mütevellit tesanüt, 2. İsbölümünden mütevellit tesanüt, 3. Bu tesanütleri dahilî ve haricî taarruzlara karşı müdafaa ve muhafaza eden teşkilât.

Cemiyetin, uzviyetteki iskelet tabakasına tekabül eden en amik tabakasına ma'şer nâmı verilir. Ma'şer müsterek duygulara mâlik bir zümre demektir. Müsterek duygular vicdanlarda yaşayan birtakım mânevî ve münteşir hadiseler olmakla beraber bunların içtimâî müesseseler suretinde maddî tebellürleri de vardır; din, lisan, aile. Ma'şer, fertleri aynı din ve lisanı malik olan birbirleriyle kız alıp verebilen mütecânis bir zümredir.

Cemiyetin, uzviyetteki igtidâ manzumesine tekabül eden ikinci tabakasına câmia denilir. Câmia, birbirine muhtaç olan bütün ihtisas zümrelerini, bütün fennî, bedîî, iktisadî, ve terbiyevî hareket ve meslekleri harice ihtiyaç göstermeyecek surette câmi ve içtimâî işbölümü nokta-i nazarından kendi kendine tamamıyla kâfi olan mütehâlif (différentié) bir zümredir. Câmia fenniyât, ahlâk, iktisat, bediiyât gibi faaliyetlerin muhtelif müesseselerinden ve ihtisas zümrelerinden tecelli eder. Müsterek duygulardan mütevellit tesanüde ma'şerî tesanüt denildiği gibi içtimâî işbölümünden mütevellit tesanüde de câmiavî tesanüt denilebilir.

Cemiyetin, uzviyetteki ihtilat ve münasebât manzumesine tekabül eden üçüncü

tabakası da devlet nâmını alır. Devlet, hududu muayyen bir buk'a (territoire) ile maddî kuvve-i müeyyideye mâlik bir hukukî manzumede tecelli eder.

İşte bir ma'şer aynı zamanda bir câmia ve aynı zamanda bir devlet olduğu vaktidir ki hakikî bir millet mahiyetini haiz olabilir. Bir cemiyette bu üç tabaka birbirine tamamıyla mutâbık değil ise, o cemiyet henüz bir küll-ü tam olamamış, yani bir millet haline gelememiştir. O halde millet, mefkûrevî bir cemiyet olup her bir kavimde tamamıyla tecelli edememiştir. Her kavim millet olmaya çalışan bir milliyettir.

Türk milliyeti, bir millet olmak için ne yapmalı? Türklerin Türkiye namında bir devletleri vardır ki hâkim olduğu buk'a dahilinde diğer kavimler de mevcuttur. Türkiye Türklerinin dinleri bütün İslâm kavimleriyle, lisanları bütün Türk şubeleriyle müsterektir. Ma'şer itibariyle haricî iki türlü iştiraki olan bu cemiyetin câmia itibariyle de Avrupa medeniyetiyle irtibatı vardır. O halde Türkiye Türkleri bir taraftan haricîdeki Türkleri kendi devletleri dahiline almaya, diğer taraftan İslâmiyeti millî lisanla nakletmeye çalışmak ve aynı zamanda işbölümü nokta-i nazarından da Avrupa milletleri gibi müstakil bir câmia mahiyetini almak vazifesiyle mükelleftir. İşte ancak bu terakkî merhalelerini geçtikten sonradır ki beynelmilel medeniyetlerin tesirinden kurtularak «millî bir hars»a malik olabilir. Türkleri bir câmia haline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek amillerden biri de millî iktisattır. Bunu da gelecek makalede izah edeceğiz.

— 2 —

İktisat kelimesi, aynı zamanda, mühim bir «ilim»in (science économique), hem de bir «sanat»ın ismidir. İktisat ilmi, muhtelif kavimlerde ceryan eden iktisadî hadiseleri şey'î (objectif) bir surette tetkik, tasnif ve umumî ve mücerret i'vicâclara ircağ ettikten sonra bu enmûzeceğin tâbi buldukları tabii kanunları meydana çıkarır.

İktisat sanatı (art économique), iktisat âleminin keşfettiği hakikatlere istinat ederek kavimlerin iktisadî hayatını tanzim yahut istikmâl suretinde sırf amelî bir gaye takip eder. «Millî iktisat» tabiri iktisat ilmiyle iktisat sanatında başka başka mânalara delâlet eder. İktisat ilmine nazaran «millî iktisat» kavimlerin maruz bulunduğu «iktisadî tekâmülün» tabii ve zarurî olarak vâsil olduğu bir safha (phase)dan, tâbir-i âhirle iktisadî hayatın bir «enmûzec»inden ibarettir.

İktisadî hayatın başlıca üç enmûzeci vardır: Aile iktisadı, şehir iktisadı, millî iktisat. Bu enmûzeceğin içtimâî tekâmülün mütevâlî devrelerinde tezahür ettikleri için aynı zamanda içtimâî tekâmülün üç müteâkıp safhasını irâe ederler.

İktisadî enmûzeceğin tefriki, «emvâlî istihaliyle istihlakî arasındaki rabita» esasına müstenittir. «Aile iktisadı» devresinde istihsal olunan emvâl bizzat müstahsiller tarafından istihlak olunur. «Şehir iktisadı» devresinde emvâl, müstahsillerden hiç bir vasıta maksızın, doğrudan doğruya müstahsillere intikal eder. «Millî iktisat» devresinde, emvâl, birçok vasıtaların tavassutuyla müstahsillerden müstahsillere geçer. Bu üç enmûzeci ayrı ayrı tetkik edelim.

Aile iktisadı (économie domestique): Burada «aile»den maksat istihsal ve is-

fihlikte müşterek olan, yani aralarında ilmî manasıyla «mübadele» fiili mevcut olmayan fertlerden mürekkep bir zümredir. Bu zümre, bildiğimiz küçük ailelerden başka semiyeye (clan), aşiret (tribu), zeâmî zümre (groupe féodale) gibi büyük teşkilâtlarda da olabilir. Bu nevî teşkilâtlar dahilinde «mübadele» hadisesine tesadüf olunmaz; bu zümrelerin içinde «ücret» ve «fiyat» müesseseleri henüz mevcut değildir. Zümre iktisaden kendi kendine kâfi olacak bir vaziyettedir. Müctemian yapılacak işler ya «imece» tarikiyle yahut «esirler» ve «serfler» vasıtasıyla yapılır. Zümrenin dahilinde, küçük mikyasta bir «işbölümü» de mevcuttur. Eski Roma'nın zengin bir ailesi şehirdeki ve köydeki kısımlarıyla beraber işbölümünün hatta en mükemmel şekline bile vâsıl olmuştu; kendi dahilinde en rakîk ihtiyaçları temin edecek istihisalleri yapabiliyordu. Zeâmî zümre bey'in şatosu ile etrafında teşekkül eden köyden ibaretti. Serfler şahsî hürriyete mâlik olmakla beraber iktisadî istiklalden mahrum idiler. Bey'in himayesi bedeli olarak ona birtakım takdimeler getirirlerdi. Ne Roma ailesinde, ne de bu zeâmî zümrede ücret, fiyat, mübadele hâdiseleri görülemez. İptidaî kavimlerde mübadele ihtiyacı ya aşiretler arasındaki gazveler suretinde yahut müteakabil hediyelet suretinde temin olunur. Bazı tabii ihtisaların husule getirdiği müteakabil muhtacıyetler «trampa» usulüyle temin edilirse de bunun için eşhür-ü harem, sevk-i Ukâz ve beyt-ül haram gibi bir nevi dinî mütarekeden doğan müesseselerin mevcudiyeti lâzımdır. İptidaî kavimlerde, Adam Smith'in iddiasının aksi olarak, mübadele duyguları devam etmiştir. İlk panayırların teşekkül edebilmesi için birçok intikal devrelerinden geçmek lâzım gelmiştir. İlk panayırlar teşekkül ettikten sonra da rûzmerre ihtiyaçları tatmin edecek emvâl mübadele olunmazdı. Para bir mübadele vasıtası olarak değil bir kıymetler, mikyas ve tasarruf vasıtası olarak kullanılırdı. Bu devirde ne ilmî mânasıyla teşebbüs, ne sermaye, ne ticaret, ne de «kazancın müteşebbis, sermayedâr ve amele arasındaki taksimine benzer» bir inkişâm-ı servet vardı.

2. Şehir iktisadı (économie urbaine): Bu devirde, mübadele doğrudan doğruya ve vasıtasızdır. İlk şehirler sur ile çevrili bir «kale» halinde idi. Ahâlinin çoğalması, yalnız kale içinde bulunanların istihisalleriyle yaşamaya imkân bırakmadı. Şehir aynı zamanda bir «pazar yeri» mâhiyeti aldı. Hususî bir mütareke sayesinde civardaki köylüler mahsullerini şehre getirip müstehliklere satmaya başladı. Fakat bu sanat-kârlar da müşterileriyle doğrudan doğruya münasebette bulunurlardı. Arada tüccar sınıfı yoktu. Şehir muhtaç olduğu her hırfeti kendi dahilinde tesis etmeye çalışıyordu. Şehir bu hırfetlerin mevcudiyetiyle alâkadar olduğu gibi kaide dahilinde hareket edip etmediklerini de kontrol ediyordu. Yabancı tüccar ender olarak gelir, birçok ihtiyatî kayıtlara, nezarete maruz olurdu. Bütün ticaret seyyar bir mahiyette olup panayırlar dahilinde icra olunurdu. Şehir iktisadı, aile iktisadının tekâmüle uğramasıyla teşekkül ettiği halde ondan çok ayrılmış değildir. İstihsal ile istihlak burada da tamamiyle temas halindedir. Emvâlin tedavülü, sermaye, teşebbüs, muasır mânasıyla gayr-ı menkul ve menkul emvâlin itibarı gibi müesseseler henüz mevcut değildir. Yalnız asrî iktisadın iki müessesesi teşekkül etmiştir: Emlak irâdi ve ücret. Mamafih şehir iktisadının kuvvelli bir surette teessüsüne iki mâni vardır. Biri mutlakiyet, diğeri hürriyet. Mutlakiyet gerek zeâmetleri ve gerek şehirlere mahsus muhtarıyetleri kaldırarak bütün memleketi bir merkeze tâbi etmeye çalışır. Hürriyet fikirleri de iktisadî mübadeleye mâni olan bütün engelleri ref etmeye hâdimdir. Biri-

birinin zıddı gibi görünen bu iki âmil aynı istikamette yürüyerek aile ve şehir iktisatlarına nihayet verirler ve millî iktisadın teessüsüne bâdi olurlar.

3. Millî iktisat (économie nationale): Bu enmûzecin de iki devresi vardır. Birinci devrede millî istihsal millî istihlake tamamiyle tekabül ederek milleti iktisaden kendi kendine kifayet edecek bir hale getirir. İkinci devrede inkişâm-ı servet âdilâne bir şekil alarak bütün efrâd-ı millet medeniyetin feyizlerinden mütenâim olmaya başlar.

Mamafih bu üç iktisadî devre şe'nîyyet (réalité) de birbirinden tamamiyle ayrı bulunmaz. Her kavimde bu üç enmûzecedan aslî, diğeri ârizî bir mahiyette olarak mevcut olur.

Şehir iktisadı hâkim olan kavimlerde aile iktisadının izleri bâki kaldığı gibi, millî iktisat hükümran olan yerlerde de aile ve şehir iktisatlarının izleri berdevam bulunur.

Bazı kavimlerde idarî ve bir merkezîyet teessüs ettiği halde siyasî ve içtimâî bir merkezîyet mevcut olmaz. Bu enmûzece mensub olan bir kavim asrî bir devlet (état moderne) mahiyetini alamayarak bir «cemaatler müttehidesi» vaziyetinde kalır. Böyle bir memlekette her cemaat ayrı bir taife (caste) şeklini aldığından hakikî manasıyla «işbölümü» teessüs edemez. Çünkü işbölümü ancak müşterek duygulara mâlik bir zümre dahilinde vücut bulur. Müşterek bir vicdana mâlik olmayan cemaatler arasındaki iş ayrılığı ancak bir tüfeilyet-i mütekâbile (parasitisme mutuel)den ibarettir. Böyle bir memlekette istihsal heyetiyle istihlak heyeti birbirine tekabül etmiş bir vaziyette bulunamaz. Binaenaleyh bazı kavimler zâhiren «millet» haline geldikleri halde henüz «millî iktisat» safhasına vâsıl olmamış bulunurlar.

Millî iktisadın iktisat ilmi nokta-i nazarından ne demek olduğunu gösterdik. İktisat sanatı nokta-i nazarından «millî iktisat» ise sanat mahiyetini hâizdir. Millî iktisat sanatı, birtakım içtimâî mâniolar dolayısıyla millî iktisat safhasına vâsıl olamayan milletleri iktisat ilminin irşadlarıyla bu safhaya isâl edecek çareleri taharriye çalışır.

Ziya, Gökalp, «Millet nedir, millî iktisat neden ibarettir?» İktisadiyet Mecmuası, Sayı 1, 8 Şubat 1331/1916, s. 3., Sayı 7, 28 Mart 1332/1916, s. 1 - 2.

KAPİTALİZM DEVRESİ BAŞLIYOR

Tekin ALP

Muharebeden evvel cihan medeniyetini en ziyade meşgul eden mesele emek ile sermaye arasındaki mücadeleden ibaretti. Her memlekette siyaset-i dahiliyye etrafında peyda olan ve her gün yeni yeni şekiller iktisâb eden içtimâî cereyanlar alelekser doğrudan doğruya veya dolayısıyla bu mesele-i hayatiyyeye temas ediyordu. Hatta devletlerin siyaset-i hariciyyesinde dahi bu mücadelenin tesirâtı pek ziyade mahsûs oluyordu. Gerek itilâf gerek ittifak zümresine dahil olan memâlikte

erbâb-ı sây taraftarânı olan sosyalistler harb-ı umumî için erbâb-ı sermayeyi mesul tutmaktan hâli kalmıyorlar. Bugün dahi muharip memleketlerde kâh sulh kâh harbin devamı için peyda olan ceryanlar bu iki fırka arasındaki mücadele-i ebediyye tezahürâtından başka bir şey değildir.

Erbâb-ı sây tarafından neşr ve tâim edilen içtimâî efkârın gündün güne tevessü ve intişâr etmekte olmasına rağmen hâkimiyetin herhalde erbâb-ı sermayenin elinde bulunduğu kâbil-i inkâr değildir. Her memlekette büyük sanayi ilerledikçe sermayeler menfur ellerde terâküm ediyor, yüzbinlerce ve hatta milyonlarca erbâb-ı sây birkaç sermayedarın tahakkümü altına giriyor. Bir taraftan erbâb-ı sây hayat-ı umûmiyye ve siyasiyyede gündün güne nüfuz ve tesirlerini arttırmaya muvaffak oluyor, halbuki diğer taraftan erbâb-ı sermaye servetlerini arttırarak teşkilâtı takviye etmek suretiyle kuvvetlerini kat kat tahkim etmekten bir an hâli kalmıyorlar.

Şimdiye kadar mücadelenin tesirâtından az çok âzâde kalan bir memleket varsa o da biziz. Bizde kapitalizm devresi henüz başladığı, henüz esnaf teşkilâtı hâkim olduğu, büyük sanayi henüz inkişaf edemediği için bu mücadeleden eser görülmemiştir. Harb-ı umumî hayat-ı iktisadiyemizde derin bir inkilâb husule getirmiş ve bu inkilâbın muhtelif tezahürâtından biri de kapitalizm devresinin başlamasıdır.

Evet! Hiç şüphe yok ki bizde kapitalizm devresi başlamış ve gittikçe inkişaf etmekte bulunuyor. Şimdiye kadar orta halli adamların elinde bulunan ufak ufak sermayeler «331, 332, 333» zenginleri, harp tüccarı, spekülasyon erbâbı, muhtekirlere gibi nâmlarla tezyif olunan zümre-i ahâlînin dest-i inhisârına geçiyor. Bu sermayeler gittikçe büyüyecek, kabarcak, onlardan fabrikalar, büyük büyük ticarî ve sınaî müesseseler vücade gelecek, yüzlerce anonim şirketler esnaf denilen orta halli adamların arttırma paralarını kendilerine cezbedecek, hâsılı hayat-ı iktisadiyenin en müessir âmilî sermaye olacak ve sermayedarân âlem-i iktisada mutlak surette hâkim olacaklardır. Her yerde olduğu gibi bizde de sây ile sermaye arasındaki mücadele-i müebbede serbestî-i ceryan bulacaktır.

Bizde kapitalizm devresinin başladığına delil aramak lâzım gelirse bizde anonim şirketlerin teşkilâtını bir kere nazar-ı tetkikten geçirmek kifâyet eder. Devâir-i âidesince teşkil olunan istatistiklerden anlaşıldığına göre 332 senesi zarfında memleketimizde dört milyon liralık yerli sermaye ile bir İtibâr-ı Milli Bankası vücade getirildiği gibi min haysilmecmû yedi sekiz milyon lira ile kırkı mütecâviz anonim şirketi teessüs etmiştir.

Sulh zamanında memleketimizde yerli sermaye ile tesis edilen anonim şirketler hakkında henüz elimizde istatistikler ve erkâm-ı sahihe mevcut değildir. Fakat şurası muhakkaktır ki muharebeden evvel bir senede değil, elli sene zarfında yerli sermaye ile tesis edilen şirketler bu meblağın yüzde onuna bile bâliğ olamamıştır. En ufak iktisadî teşebbüsler için ecnebî sermayedarânına müracaata mecbur idik. Halbuki bugün hayat-ı iktisadiyyede yerli sermaye hâkim-i mutlaktır. Bundan böyle ecnebî sermayedarân dahi yerli sermayenin muavenetini temin etmeden hiç bir teşebbüse girişemeyeceklerdir.

Son zamanlarda kapitalizmin en mükemmel mümessili olan Borsa'da görülen garip garip tezâhürat dahi bizde kapitalizm devresinin başlangıcını haber veriyor. Şimdiye kadar ahâlîmiz anonim şirketlere emniyet etmediği için eshâma rağbet göster-

miyor ve netice itibarıyla Borsa oyunları borsacılığı sanat ittihâz etmiş olan bazı kimselere münhasır kâliyordu. Şimdi Borsa rağbeikârânı gittikçe çoğalıyor, eshâm fiyatları hakikî kıymetten kat kat ziyade yükseliyor.

Aşağıdaki cetvel buna dair bir fikr-i tam verebilir.

5 Teşrin-i sâni sene 333 tarihinde Borsa'da itibarî bedeli 200 franktan ibaret olan Reji eshâmının fiyatı 770 franga
5 liradan ibaret olan Osmanlı sigortası eshâmının fiyatı 8 liraya
100 franktan ibaret olan Bomonti Birahanesi eshâmının fiyatı 200 franga
5 liradan ibaret olan Arslan Çimento Şirketi eshâmının fiyatı 13,4 liraya
5 liradan ibaret olan Eskişehir Çimento Şirketi eshâmının fiyatı 13 liraya
4,40 liradan ibaret olan Santral Ecza Çimento Şirketi eshâmının fiyatı 8,80 liraya
17 franktan ibaret olan Tramvay Şirketi eshâmının fiyatı 57 franga
100 franktan ibaret olan Balya-Karaaydın Şirketi eshâmının fiyatı 700 franga bâliğ olmuştur.

Anonim şirketlerin mazhar oldukları rağbetin esası bunların mazhar oldukları fevkalâde temettülden ibarettir. Mamafih muharebeden evvel anonim şirketlere karşı perverde edilen arz-ı rağbet ve emniyet berdevâm olsaydı sermayeler bu derece terâküm etmeseydi eshâm bu derece fırlamazdı. İşte bu ve bunun gibi birçok ahvâl ve tezâhürat gösteriyor ki memleketimizde dahi kapitalizm devresi nihayet başlamış ve muharebeden sonra yavaş yavaş memâlik-i garbiyyede aldığı şekli iktisâb edecektir.

Bizde kapitalizm devresinin başlangıcını iktisadî nokta-i nazardan memnuniyetle selâmlarız. Kapitalizm ne kadar ileri giderse sermayenin kuvve-i müstahsalası o derece artar. Buna mukabil içtimâî nokta-i nazardan bu tezâhürâta karşı izhâr-ı endişe etmemek kâbil değildir. İnkisâm-ı servet hususunda muhtelif sınıf-ı ahâlîde hasıl olabilecek muvazenesizlik milletin kısm-ı âzamını mağduriyete dâçâr eder.

Memâlik-i garbiyyede bilhassa Almanya'da sây erbâbının mütemadî mücadelesi sayesinde hukuk ve menâfiini sermayeye erbâbının kuvvet ve tahakkümüne karşı sıyânet ve muhafaza etmek maksadıyla hükûmet tarafından birçok kanunlar neşredilmiş, teşkilât vücade getirilmiş ve bu suretle sây erbâbının refah hal ve saadeti bir dereceye kadar temin edilmiştir.

İşte bu itibardır ki biz kapitalizm devresinin tulû'unu yalnız bir sayfe-i meseret hükmünde değil bir nidâ-yı ikâz gibi kullanıyoruz. Kapitalizm neficesinde hâsıl olan muhassiri izale ve hiç olmazsa tadil için memâlik-i sâirede ittihâz olunan tedâbir gözümüzün önündedir. Onlara vakit ve zaman ile müracaat olunursa elbette hayırlı olur.

Tekin Alp, «Kapitalizm devresi başlıyor», İktisadiyat Mecmuası, Sayı 67, 8 Teşrin-i sâni 1333/1917, s. 1 - 2.